

František Bílek - Julius Zeyer: typ duchovního přátelství

Jaroslav Meč

Soukromá korespondence každého umělce bývá cenným materiálovým premenem pro poznání jeho díla. Soudím, že to platí i tehdy - a to je náš případ -, kdy se spolu setkávají dvě věkově i tvůrčí zralostí nesouměřitelné osobnosti, jako byl čtyřia-dvacetiletý František Bílek, stojící na samém počátku své umělecké cesty, a pětapadesátiletý Julius Zeyer, jemuž zbývalo v okamžiku tohoto setkání už jen necelých pět let života.

O setkání J. Zeyera s mladým Bílkem se zasloužila první dáma českého výtvarného fin de siècle Zdena Braunerová. Byla to právě Braunerová, která mezi prvními rozpoznala Bílkův talent a podporovala ho. Ve snaze pomoci mladému Bílkovi píše 1. července 1896 Juliu Zeyerovi. "Říkal mi, jak nesmírně po tom touží Vás poznat, že cítí, že by Jste mu mohl rozumět... Slíbila jsem mu, že se k nim najisto do Chýnova podívám, ale k Vám s Bílkem nepojedu, neboť chci, aby Jste ho poznal a posoudil sám." V závěru dopisu Braunerová znovu Bílka Zeyerovi doporučuje: "Možná, že Vás jednoho dne navštíví; viďte, že ho vlídně přijmete? Ručím Vám za to, že Bílek je jedna z nejzajímavějších a nejkrásnějších bytostí, které po tomto slzavém údolí putují." Zeyer reagoval na dopis okamžitě, už ve své odpovědi ze dne 4. července 1896 žádá od Braunerové Bílkovu adresu, aby mu mohl napsat, eventuálně ho navštívit. Braunerová mu přirozeně adresu sdělila a tak zde máme už 3. srpna 1896 datovaný dopis J. Zeyera F. Bílkovi, v němž mu mj. píše: "... doufám, že nepokládáte za pouhou zvědavost moje přání

seznámit se s Vámi. Váš talent a Vaše osoba vzbudily ve mně zájem... Přijedu pozejtří, ve středu do Chýnova... Popřejte mi na několik hodin Vaší společnosti." Od tohoto prvního dopisu ze srpna 1896 pak trvala vzájemná korespondence obou umělců do Zeyerovy smrti na počátku roku 1901.

Zůstaňme ale u prvního Zeyerova dopisu. Básník Bílka skutečně v Chýnově navštívil, a hned po návratu do Vodňan mu 8. srpna děkuje velmi exaltovanými slovy za přijetí: "Těch několik hodin, co jsem prožil s Vámi, nezapomenu nikdy. Dojal jste mě hluboce, ctím a miluji Vás." /Podobně nadšenými slovy referuje o svém prvním setkání s Bílkem i Zdeně Braunerové a Růžně Jesenské./ A my si musíme při pohledu na toto velmi neobvykle rychle navázané přátelství položit základní otázku: Co způsobilo, že se Zeyer, tento grandseigneur české literatury a plachý aristokrat ducha, umělec stojící v zenitu své tvorby, tak bezvýhradně nadchl pro čtyřiaadvacetiletého chýnovského mladíka, v němž zatím - kromě několika jedinců - nikdo velkého umělce neviděl? Odhalil Zeyer svou básnickou intuicí Bílkovu budoucí velikost, nebo zde byly i jiné, řekněme osobnostní momenty, jež Zeyera k mladému Bílkovy přitahovaly? Na to se pokusím, přirozeně jen velmi stručně, nalézt odpověď.

Zeyer, toužící po kontaktu s mladými nastupujícími umělci - nezapomeňme, že jediný z renomovaných spisovatelů starší generace přispěl do Almanachu secese -, musel být jistě okouzlen upřímností Bílkova přátelství, jeho bezmála adorací, s níž Bílek básníka vzýval jako životodárnou sílu a osudový dar; koneckonců komu by tak zjevný obdiv a přízeň nelichotily. A vyjadřoval-li se Bílek v osobním styku tak jako v korespondenci - to znamená velmi exaltovaně, s dávkou značné expresi-

vity, s níž dával obdivovanému subjektu najevo své emoce, nebylo by divu, kdyby Zeyer tomuto okouzlení podlehl, nabízené přátelství přijal a rozvíjel je podle vnucujícího se paradigmatu učitel - žák. Vysvětlit tímto způsobem vztah mezi oběma tvůrci, to by jistě znělo věrohodně, ale zůstalo by to pouze na povrchu oné ojedinělé tvůrčí sounáležitosti, v níž se ve vzácné shodě doplňovalo hledání životních jistot s jistotami uměleckými.

Oba tvůrci se právě v této době, v níž se rodí jejich přátelství, ocitají na jisté myšlenkově existenciální křižovatce, jejíž mimochodnost je pouze zdánlivá. Zeyerovy novoromantické ideály, v nichž se spájelo snění, fascinace krásnou formou a touha po harmonii krásného s ideálním, a které byly svým způsobem jeho osobitou reakcí na soudobou společenskou realitu, jako kdyby už ztrácely pro básníka svou nosnost. Jen tak skoro mimochodem napíše Zeyer Bílkovi v dopise z 15. září 1896:

"...cítím jen vyprahlost své duše, trpkost, zklamání. Šel jsem za fantómem a ocitl jsem se v poušti. Modlete se za mě!", což je, zvláště při Zeyerově plachosti a vnitřní noblese, přiznání nanejvýš otevřené a smutné. Zeyer v této době dokončuje Mariánskou zahradu /Nový život, roč. II-III, 1897-1898/, a vedle několika menších prací tvoří svou nejautobiografičtější veršovanou skladbu Trojí paměti Víta Choráze /toto bibliografické konstatování uvádím jen pro ujasnění možných souvislostí mezi básníkovými subjektivními stavy a jejich reflexí v tvorbě/.

Bílek, stojící na prahu své umělecké dráhy, naproti tomu teprve začíná formulovat své umělecké názory a s vehemencí mládí vyklizuje téměř vše, co vidí na obzoru výtvarné kultury; tvrdě odsuzuje antické a renesanční umění, stejně tak realismus a

naturalismus, jež obviňuje z trpkého napodobování přírody. Ve své tvorbě se chce Bílek inspirovat především naivitou raně křesťanských umělců, u kterých ho fascinovala jejich výrazová čistota, pramenící z неотřesitelné víry. Tyto své soudy, v nichž se mísil názorový primitivismus s intuitivními postřehy opravdového umělce, pak shrnul v programové stati *Konfiteor umělce*, která vyšla v roce 1897 v *Novém životě*.

Pocit zproblematizování dosavadních umělecko-ideových východisek - zde myslím na Zeyera, objevování a postulování nových uměleckých východisek - zde myslím na Bílka, v podstatě tedy totožná zjitřenost dvou uměleckých subjektů - to byl, domnívám se, onen pomyslný bod, v němž se oba tak věkově i uměleckou zralostí nesouměřitelní tvůrci setkali. A protože k jejich setkání došlo v době, kdy axiologická rozkolísanost zasahovala všechny lidské jistoty, včetně jistot uměleckých i intologických, a protože oba bytostně pohrdali a nedůvěřovali racionalisticko-scientistickým řešením, zaznívaly v přátelském dvouhlasu, jak ho známe z jejich korespondence, především problémy náboženské, jimiž a skrze něž řešili i otázky umělecké.

Jedním z hlavních témat celé čtyřleté korespondence obou umělců, v němž je in nuce obsaženo veškeré jejich hledačství náboženské i umělecké, je téma christologické. To bylo zvláště důležité pro Bílka, který právě v období 1896-1899 koncipoval od skic až ke dřevořezbě svou podobu ukřižovaného Krista, který se pak stane - podle souhlasného konstatování téměř všech kunsthistoriků - nejtypičtější secesní konkretizací tohoto námětu. Už v jednom z prvních dopisů Zeyerovi Bílek předznamenává toto téma gestem jakéhosi křesťanského titanismu, když píše v souvislosti s Husovým pomníkem: "Zda-li kdo může chápat sna-

hu Husovu lépe, myslím, než já, který Krista vidí a zná z dřívě než se z Otce počal tam v nebesích." To je věta z ortodoxního křesťanského hlediska naprosto heretická a rouhačská, racionálnímu pohledu se pak musí jevit jako nonsens nebo básnická licence; Bílek to však myslí smrtelně vážně, jak je patrné i z dalšího dopisu, v němž referuje Zeyerovi /9. listopadu 1896/ o započaté práci na Ukřižovaném slovy: "Zdar mi prorokoval Kristus a Panna Maria několikrát..." Nad svým dílem neustále medituje o nemožnosti vtělit do hmoty veškerou velikost Kristova zjevu, vtělit do ní syntézu lidského s božským. V listopadu 1896 píše Zeyerovi: "... chci udělat tělo lidské, aby v něm Boha bylo viděti i lidské zvěři", o půl roku později /7. května 1897/ znovu zdůrazňuje "... práním a snahou mou je, aby i nevěrec řekl: Tento jistě Syn byl Boží..." Zeyer oceňuje Bílkovu uměleckou snahu o vytvoření co nejdokonalejšího obrazu Krista, zároveň s ním však polemizuje o smyslu a možnostech umělecké tvorby a upozorňuje ho na přirozenou distanci mezi reálným a ideálním. "Člověk nikdy nedosáhne vrcholu svého chtění" - píše Zeyer 1. června 1897 - "to by byl snaž Bohu rovný, ale přiblížit se co možná těsně ideálu, to už je něco velikého."

Vzájemná výměna dopisů, věnovaná ztvárnění Krista, roste, zvláště když se Bílek začíná zamýšlet nad smyslem Kristova utrpení na kříži, nad jeho závěrečnou agónií. Bílek vnímá a zobrazuje Krista jako zosobněné utrpení, jako kvintesenci bezvýchoďné bolesti, Kristus je pro něho spíše nevinně trpícím člověkem, opuštěným v hlubině své největší existenciální krize, než synem Božím. Zeyer s tímto pojetím nesouhlasí, chce, aby v Kristově tváři více převažovalo ono božské, aby vědomí o vykupitelské oběti projasňovalo jeho lidské utrpení; a pro-

tože šlo o výtvarnou realizaci, přimlouvá se Zeyer za více světla a méně hmoty. Zcela v intencích křesťanské ortodoxie Zeyer Bílka skoro až napomíná, když mu píše: "Kristovo 'Dokonáno jest'... je už vítězstvím duše, božství nad hmotou těla, nad bídou lidskou. A nám je to největší slib! Umírám, abych žil. Dokonáno jest porážka smrti, dokonáno jest poslání moje - teď můžete mne sledovat, neboť já jsem cesta! Tak já tomu slovu rozumím..." /30. ledna 1897/. Bílek se brání Zeyerovým výtkám, v Kristovi vidí především "syna člověka", a v mnoha dopisech své pojetí obsáhle komentuje. Ocitujme zde dva úryvky z Bílkových listů, z nichž je zřejmá podstata jeho pojetí Krista i charakter jeho tvorby. - "Neřekl jsem vše, neřekl jsem co podstatou a podobou mou, co životem mým. Neřekl jsem: - že nevěřím -, že nemám přesvědčení; - ale že vidím Boha, že mluvím s Ním a slyším, co světu dosud neznámo". /dopis bez data, asi prosinec 1896/ --- "... u mně přestala víra, když jsem Boha počal viděti. Nevěřím proto v Boha, protože Ho vidím" /v dopise z 30. října 1897/.

Z těchto úryvků je na první pohled zřejmé, že základním zdrojem inspirace není - jak se často soudí - pro Bílka bible, ale subjektivismus vizionáře, který určuje základní kontury jeho náboženského symbolismu, jehož podstata musela být Zeyerovi, díky jeho lumírovským kořenům i tradičnímu vztahu k náboženským tématům, dosti cizí. Projevilo se to i v hodnocení umělecké funkčnosti bolesti a utrpení. Bílek je chápal jako nejdůležitější inspirativní předpoklady pro vznik opravdového uměleckého díla. Bílkovy sny o utrpení jako nejvyšší formě štěstí, jeho toužení po člověku, který by mu ublížil a tím prohloubil jeho štěstí z utrpení, Zeyer rozhodně odmítal, a

opět v duchu křesťanské tradice, nenávidějící zlo, ale milující a odpouštějící zlému člověku, napomíná Bílka: "... není Vám líto, od kterého to Vaše utrpení vychází?" /dopis z 24. února 1899/. Stejně tak Bílkův kult a adorace smrti, k nerozeznání podobné soudobým dekadentním stylizacím, nemohly nevyvolat u Zeyera odpor. Zeyer klade Bílkovi otázku: "Nač toužíte po smrti, když má život svůj velký význam?" - a hned odpovídá: "U Vás to má smysl užšího spojení s Bohem. Ale to lze dosáhnout i v těle, jak Vám známo, lépe než mně." /22. září 1899/.

Tyto otázky, jež jsou jádrem korespondence obou přátel, se mohou jevit jako nepodstatné, řešící pouze osobní ideové problémy dvou umělců a nijak se nedotýkající jejich tvorby. To je ovšem pouze zdánlivé. V těchto problémech je implicitně obsaženo mnohé z toho, co doslova viselo ve vzduchu, čím byla přeplněna atmosféra devadesátých let, v níž se pod vývěvu skepse dostávala jedna hodnota za druhou, všechny prověřeny neúspěchem scientisticko-pozitivistických koncepcí a vizí 19. století. To se přirozeně týkalo i představ náboženských, jejichž estetismus tvořil nepochybně hluboký rezervoár dosavadní umělecké tvorby i pro liberalistické nenáboženské tvůrce. Zklamání ze jsoícího podněcovalo v rovině náboženské interpretace skutečnosti podněty apokalyptické: tato motivická linie byla zvláště blízká tvorbě dekadentní, ale i Bílkův cyklus grafických listů Otčenáš z roku 1900 svým pohledem na člověka jako ušlápnutou trosku, jež se plahočí slzavým údolím života, souzní s touto inspirací. Vedle podnětů apokalyptických silně oživily i tendence antidogmatické, myslím antidogmatické ve vztahu k církevní ortodoxii, jimiž se manifestovala touha včlenit náboženské zkušenosti a víru do prožitkových souřadnic soudobého člověka. Tento fakt, nesmírně důležitý zejména

pro zkoumání Bílkova světa, se projevoval v tehdejší duchovní atmosféře snahou překonat rozdílnost víry láskou, a tím odhistorizovat křesťanství i Krista. V podstatě by se to dalo shrnout do jediné teze: pryč od dogmatu nazpět k lásce - tak se proměňovala na sklonku století náboženská víra, čím dál tím více chápaná jako událost hlásaného slova jako impuls, s jehož pomocí se uzavřená lidská existence může otevřít pro poznání vlastní lidské reality, jejíž mnohotvárnost dovoľovala i různou interpretaci Krista. Stačí si prolistovat dílo Rehanovo, Straussovo či Harnackovo, aby bylo zřejmé, jak se zde Kristus stává nejlidštějším ze všech lidí, jehož božská podstata se v bezbožném světě objevuje už jen jako poslední záblesk božského, který zůstal po "smrti Boha".

Tyto konsekvence mají svým subjektivismem velmi blízko k Bílkovu hledání jistot v náboženské oblasti, čímž dokazují jeho intuitivní tvůrčí spjatost s celoevropským duchovním i uměleckým klimatem. Zároveň je zde i tušený, ale o to důležitější směr, ukazující na gnosticko-novoplatonské kořeny mnoha soudobých filozoficko-uměleckých snah, které vyrůstaly především z krize smyslu pro realitu, již mělo pomoci vyřešit zejména symbolické uchopení skutečnosti /zde se vedle Bílka přímo vnucuje i Otokar Březina/ zduchovňující realitu její redukcí na fenomény subjektu, které pak ústí do identity jednoho a všeho, nábožensky řečeno - do identity Boha a člověka. A to zní, kdybychom to přetlumočili do exaltovaného jazyka jeho dopisů, jako Bílkovy programové postuláty z jeho počátků.

Čím však mohl být tento svět Zeyerovi, na něhož jako bychom poněkud pozapomněli v labyrintu Bílkových názorů? Nemohl-li Zeyer s Bílkem v mnohém souhlasit - a také s ním nesouhlasit -,

jak je vidět z mnoha jeho korespondenčních replik, určitě s ním souzněl v touze nalézt odpověď na palčivé životní otázky. V roce 1889 napsal Zeyer Heritesovi: "Básník musí nalézt svůj svět sám v sobě" - o deset let později Bílkovi: "Vy ani nevíte, čím by Jste se mohl mně státí v životě! Vy nevíte, v jakých krizích duševních se potácím, nemohu Vám o tom říci nic, jen tolik, že se mi zdá, že Bůh sám mě vedl k Vám a že snad mnohé ve mně zhojíte, co krvácí. To Vám pravím ve velké důvěře, jsem jist, že se o tom nezmínáte nikomu." /7. února 1899/. Už ne tedy hrdá autonomie tvůrce, ale touha po někom, kdo hledá na stejných cestách, byť jde vpřed mladicky nerozvážným krokem. To bylo asi to nejzákladnější - tvůrčí problémy jen zkypřovaly půdu pro toto setkání - co rozhodlo o Zeyerově vztahu k Bílkovi. Estetismus Zeyerovy chateaubriandovské zbožnosti, zdá se, ztratil už svou životnost a opodstatněnost, tak jako barvitost mnoha jeho exotických obrazů zašedla. A právě v tu dobu se na básníkově obzoru objevil František Bílek - vizionář s obrovskou vůlí a entuziasmem neunaveného mláďáka. A byl to možná právě on, kdo svou mocnou touhou "stavět budoucí chrám v nás" podnítil Víta Choráze ke stavbě skutečného chrámu a pomohl tak Zeyerově tvorbě, aby vstoupila tam, kam mířilo básníkově srdce odevždy. A v tom byl patrně ten bod, v němž se protnula ona pomyslná mimoúrovňová křižovatka, na níž jeden nalézal, čeho měl druhý nadbytek.